

נקמת ההיסטוריה במתנגדי הרצל

"יהדות לאומית" הוא לפי גידמן "צעיר ביותר", בסך הכל כן שלושים שנה. לפני כן לא ידענו ואף לא שמענו על "יהודים לאומיים", שכן לא היו כאלה בנמצא. היו אך ורק יהודים. כשנשאלו על לאומיותם, היו משיבים: גרמנים, צרפתים, אנגלים וכיו"ב. תשובה זו, שנאמרה בגאון ובביטחה התחילה עתה להישמע על ידי חלק ניכר בשפה רפה. למרבה הפליאה של גידמן החלו עתה להכליל את הלאומית בכלל היהדות — והכל בעטיים של צוררי ישראל, שהחלו לערער על לאומיות משותפת עם יהודים. הואיל ועל אף הכל אין היהודים אומה ואין הם שרויים על אדמתם, כשאר אומות העולם, התחילו אלה לבקש ארץ מולדת. וכך, מסתבר, על מה ניתלו כל אותם המכונים "יהודים לאומיים" ברוב עוז בשאיפתם זו למדינה יהודית, שמצאה לה גואל נאמן בתנועה הציונית. דבר זה אין לו יסוד ושרש והוא "מנוגד ליהדות" לא רק בימי גלותנו, אלא גם קודם בטרם גלינו מארצנו. כאן בא גידמן החוקר והחכם המופלג, הבקי להפליא בכל מקורות היהדות, ומוכיח תיזה זו מתוך מקורות ראשונים, כדרכו בכל מחקריו. לא נבוא לפרט טיעונו אלה של גידמן, המסתכמים בכך, שהגלות היא פרשה מזהירה בתולדותינו, שכן הוכיחה שבכותנו להתקיים מחוץ למקום ובלא הכלים הלאומיים. עתידנו הוא לא בעצמות מדינית אלא בהשתלמות מוסרית וכו' וכו'.

באותם ימי פירסום מחברתו של גידמן החל להופיע ספרו הנודע "התורה והחיים" בתרגומו העברי של אברהם שלום פרידברג (בעל הספר המפורסם "זכרונות לבית דוד"). בראש התרגום העברי חזר גידמן על התיזה שלו ומדבר על "יכולת האקלימאטיזציה שחונן אותנו בה יוצרנו" וכי "למחיה שלחנו ד' מארצנו והפיצנו בין הגויים". אפשר והדברים לא נתפרשו כל צרכם בא המתרגם העברי כמאמר מיוחד, שבו הוא מגן על גידמן וכי לחינם רוגזים ורוטנים עליו חובבי ציון, "כי רחוקים חובבי ציון מכל מטרה מדינית יוכל להיות על נקלה כל מי שירצה להתבונן אל ההתנגדות הגמורה שמצאו דעותיו של דר. הרצל בספרות העיתית שלנו מכל עבר ופינה, כאשר נתפרסם ספרו 'מדינת היהודים' ונתגלה לעין כל אנה פניו מועדות — — —".

ואכן, ההתנגדות היתה רבה מכל העברים. ואם לא די בכך באים זכרונותיו של גידמן, בהם נמצא, בין היתר, דברו האחרון להרצל: "אמרו חז"ל: 'גדולה נקמה שניתנה בין שתי אותיות (השם)', שנאמר: 'אל נקמות ה' — עלי להסתלק מכאן, ששם ישראל וקרואיו מושפלים ומבוזים ולפנות אל העולם לאויב, כדי לגדל כרוב בארץ-ישראל? לא! אפילו עשרת אלפים סוסים לא יזיוני מכאן עד שלא אראה בנקמה ובנחמה בכלייתם של שונאי ישראל". לא

פרשת ההתנגדות להרצל, מאז הופיע ברכים, היא ללא כל ספק מהמתקנות ביותר בהיסטוריה היהודית בדורות האחרונים. היא הקיפה את כל העולם היהודי במזרח ובמערב, לרבות ארצות-הכרית וכן את כל גווי הקשת של הציבוריות היהודית, החל בחרדים קנאים וכלה בריפורמים-מתבוללים ו"בתוך" — סופרים-הוגים עבריים ואף ציוניים. משום כך פליאה היא שעדיין לא זכתה פרשה זו להארה, אפילו לא בחלקה. פתחתי בבירורה של פרשה זו במחברתי: "ראשית צעדי הרצל באספקלריית העתונות העברית", שיצאה לפני 34 שנים (1943). המשכתי בה בסידרת מאמרים ומחקרים בכתיבת ובעתונים שונים והיא גם היתה נושא הרצאתי בקונגרס העולמי השביעי למדעי היהדות, שהתכנס באוגוסט בירושלים. רוצה אתה לעמוד על הלכידות בעולם היהודי באותם ימים מלפני שמונים שנה ומעלה אין לך אלא לעסוק בפרשה זו, שממנה מתחוור לך יפה-יפה כיצד ראו את כלל היהדות דובריה הראשיים שלה. הפעם אך קטע קט מפרשה זו, שממנה אנו למדים, כיצד "הגיכה" כביכול ההיסטוריה היהודית על נימוקיה וטיעוניה של התנגדות זו וכיצד קמה "הדעה" בתוך תוכה של התנגדות זו ועירערה ללא רחם את כל יסודות בנייניה האיתנים כביכול.

א. רב וגדול בישראל נגד עתונאי לא-ידוע

מכל ביוגרפיה של הרצל אנו יודעים כיצד נשא הרצל את עינו לרבה הראשי של וינה, משה גידמן, בציפיה שיהא שושבינה העיקרי של תוכניתו. "גידמן, קורא הרצל מנהמת לבו, אותך אעשה לרבן ראשון בעיר הכירה!". ואכן, היה גידמן "שס'דבר" בעולם היהודי באותם ימים ולא רק בווינה, בה כיהן כרב ראשי משנת 1867. היה תלמיד חכם, חוקר בעל-שם, בוגר המחזור הראשון של בית המדרש לרבנים הנודע אשר בכרסלוי, תלמידם הנערץ של ר' זכריה פרנקל, גרץ וכל שאר גדולי ישראל. והנה החלה פרשת חליפת מכתבים בין הרצל לגידמן. הרב פוסח על שתי הסעיפים. הוא מלהיב את הרצל ומתלהב. תוך כך הוא נרתע ומבקש מהרצל להירתע מתוכניתו. הוא דואג לפרנסתו של הרצל ב"נייע פרייה פרסה", פן תקופח עם פירסום "מדינת-היהודים" שלו ואף מייעץ לו עצה טובה לגנוז את הספר ולא לפרסמו ברכים. הרצל, המעריך ידידות נלבכת זו, מרגיעו ומבקש לשמוע השגותיו. מתקיימת פגישה, שנראתה לו להרצל כאילו "הכריעה" את גידמן. אולם בסופו של דבר — אכזבה קשה ומרה. הספר "מדינת-היהודים" הופיע ב-1896 וב-1897 מופיע קונטרס-שכנגד בשם "היהדות הלאומית" — ומחברו: גידמן. הפכתי במשך שנים בקונטרס זה והוא ראוי לתיאור נרחב ביותר, אלא שמחמת קוצר היריעה נצטמצם בפסקים מעטים בלבד. הצירוף

שעל כן היה האיש רודף אמת בכל לבו והיה לו העוז להודות, ש"משהו" חולל בו תמורה. בראש המהדרה החדשה של "על פרשת דרכים" (תר"ף/1920) הוא מודה ומתוודה:

איך שהוא, ואני מרגיש בכל לבי, כי בצאת הקובץ בשעה כזו, צריך הייתי לתת בראשיתו איזו דברים אשר ירמזו, לפחות באופן כללי, כמה נשתנו ובמה לא נשתנו השקפותי על השאלות שעסקתי בהן כל ימי — אחר שהסער הנורא (מלחמת העולם הראשונה) עקר משורש הרבה "אמיתות" ישנות והכריח כל בעל דעה לבקר שוב את תוכן עולמו הפנימי וכו' וכו' (עמ' ח' ואילך).

הרי שגם איש מוצק כאחד העם "התכופף מול גלי ההיסטוריה" ובהתאם לתכונתו אף שיתף את הרבים בתמורה שהתחוללה בו.

ג. שר העתונות העברית — נוסח עברי של גידמן התופעה הזו ששמה נחום סוקולוב עתירה להפליא עוד דורות. נודמן לי להכיר קצת את סוקולוב העברי (שכתב, כנודע, בכמה לשונות!) בכואי להתקין מחדר כתביו בשלושת כרכים (בהוצאת הספרייה הציונית). הוא היה מחונן בחן-כתיבה והיה בקי כמעטים בדרור בכל מכמני הלשון העברית. מפיו של ב. כצנלסון שמעתי פעם, שבכוא סוקולוב לארץ ב-1914 לתווך בין האיכרים והפועלים נסע עמו ב.כ. בעגלה כמשך שעות מרובות ואז שמע ממנו לא פחות ולא יותר: מצויים היום בעולם היהודי שניים בלבד, שאין כמותם שליטים בכל מכמני הלשון העברית: יחיאל מיכל פינס והוא עצמו.

עם הופעתו של הרצל, היה אחד הטוענים של העברים, שהרצל מנוכר מ"רוח ישראל סבא", דבר נכון כשלעצמו אבל אינו ריליבנטי כלל ועיקר להרצל. ב"הצפירה" בה היה סוקולוב שליט באין-מצרים, פירסם הוא סידרת מאמרים נגד הרצל ו"מדינת היהודים", שמכללה נביא אך קטע קט בלבד:

לאומיות היהודיות היא יצור זרם הלאומיות, השוטף ומקיף את כל האנושיות. היא הר והתהקות התנועה השולטת במרחביה. עמים שונים יתעוררו מתרדמתם ובכך העלו גם היהודים על לבם, כי היו ימים אשר גם היו לעם. ומאשר הם נעדי ארץ לכן יש אפוא לרכוש להם איזו פינה. הם הוגים לשוב ולרכוש להם את ארץ-ישראל — וזאת היא רק רעיון-רוח. הם ישכחו כי היהדות אינה קשורה אל הארמה, כי על יד נביאיה ניבאה למלאכות יותר רחבה מהחוג הקצר של קיום הלאום. הם מאמינים כי יצלח בידם הפעם לכוון להם מדינת היהודים ולמנון יכבד רעיונם על פני ההמון הם מעמידים להם את קול עם-היהודים. אך לא ניתן לכל איש כוח הרשאה לדבר בשמו וכו' וכו'.

לפנינו, אפוא, נוסח עברי לטיעונו של גידמן. אולם לא ארכו הימים ושוב הופיעה ההיסטוריה וטפחה לו לסוקולוב על פניו. הוא השתתף, כנודע, בקונגרס הראשון וחזר משם "מנוצח", בעיקר על-ידי קסמו של הרצל. הוא לא התמהמה והודה ברבים על התמורה. הוא פירסם על-ידי וידוי מרטיט, שבו נאמר בין היתר: "ציונות היא יותר מישוב ארץ-ישראל". יותר זה הוא אשר חסרתי מכבר והוא אשר

הספיק גידמן לראות בכלייתם של אחיו בני עמו בווינה עצמה. אולם הוא זכה לתשובה מופלאה מפיו של נורדוי:

אם היהודים חרודים שאיפה ליהדות להקים את מלכות ציון החדשה, הרי הם שואבים את ההתעוררות לכך לא מן התורה ולא מן המשנה, אלא ממצוקת הזמן, מרגשותיהם של החיים הבלתי-אמצעיים, מהחלטתם לא לסבול עוד את המצב שנועד להם בעמים — — ומי שכחלה נפשו בדיכוי והיא מלאה כיסופים כבירים לקיום אזרחי-ממלכתו של בן-חורין גמור, בלא בריחה פחדנית ממחנה היהדות — יכריזו על עצמו כתומך במדינה היהודית בלא כל היסוסים וישתף את עצמו בבניינה.

אולם גם גידמן עצמו תהה בסוף ימיו על התנגדות זו, כפי שאנו יודעים זאת מזכרונותיו. תהייה זו מיישבת אחת הפליאות הגדולות בדברי ימי הרבנות, לא רק בעיר המעטירה וינה. באחרית ימיו הועד הוא למלא מקומו את האיש, שהיה לא רק גאון בתורה ובחכמה, אלא אף בלט כבר אז בפעילותו הציונית (לימים אף ראש הוועד הפועל הציוני) — הרב צבי פרץ חיות. האיש, שבנאום הפתיחה שלו הכריז בקול רם על ה"אני מאמין" הציוני שלו, נוכח הדועזעותם של פרנסי הקהילה, שלא הורגלו בכך. כל התיאוריה של גידמן נמוגה, אפוא, ברוח — והוא היה עדיין עד לכך.

ב. גדול ההוגים העברים והציוניים נגד מדינת-היהודים אין צורך לחזור על הבליסטראות שקלע אחד-העם בהרצל החל בהופעתו הראשונה עד למותו. הרבנים גלויים ופתוחים לעין כל ב"כל כתבי אחד-העם" בכרך אחד (עמ' קלה ואילך). ואף על פי כן נביא אך פסוק מסכם אחד במכלול טיעונו נגד המדינה היהודית:

כללו של דבר: גם "חיבת ציון" לא פחות מן "הציוניות" רוצה במדינה יהודית ומאמינה באפשרות היוסדה לעתיד. אבל בעוד ש"הציונות" מבקשת בה סגולה לעניות, מנחה שלימה וכבוד ללאומים, יודעת "חיבת ציון", כי כל אלה לא תתן לנו המדינה עד ש"הצדק העולמי ישב לבסא וימשול בחיי העם והמדינות" — ואינה מבקשת אלא למצוא בה "מקלט בטוח" להיהדות וקשר קולטתי לאחדות העם וכו' וכו' (עמ' קלח ואילך).

ושבו לקוראי ימינו ניתן, במידה שהם עוד נרשמים לכתבי אחד-העם, לראות שפע החיצים, שידה אחד-העם כמשך שנים במדינה היהודית ובפעולה המדינית. אולם כאן חזרה והופיעה ההיסטוריה היהודית ושמה לאל כל אותן ההתקפות והפכה דווקא את אחד-העם לרוח החיה בפעילות המדינית בימי מלחמת העולם הראשונה בראשותו של וייצמן, שהגיע לשיאה בהשגת הצהרת בלפור. הצצה קלה באיגרות אחד-העם מזה ובכרך החדש השביעי, של איגרות וייצמן, שיצא זה עתה מזה, מלמדת אותנו, שוויצמן לא נקט שום צעד ופעולה בלא להיוועץ תחילה עם מורו ורבו וכן נערצו אחד-העם. ואף סמל גדול הוא, שהנוסח העברי של הצהרת בלפור הוא משל אחד-העם.

לאן חלפו וגזו כל התיאוריות נגד כל פעולה מדינית ונגד המדינה, שאחד-העם כה היטיב לבססן בעוד הרצל בחיים? על כך מעניק לנו אחד-העם עצמו תשובה מקיפה ביותר,

החתומים היו שניים אורתודוקסים ושלושה ריפורמים (ליברלים, כפי כינויים אז). הניגודים ביניהם היו כה חריפים, שבטאון האורתודוקסיה יצא פעם במאמר חריף ביותר נגד חתום אחד מהליברלים בשם: "היכול איש כזה להיות רב?" הליברלים, שמחקו שם ציון וירושלים מסידור התפילות, זכו, שמתנגדיהם החריפים ביותר ילכו אתם שלובי-זרוע ו"יעמדו בשער" מול האויב המשותף – הרצל והציונות המדינית.

ברקתי לפני שנים את מיהות החתומים והעליתי, ששוב מילא כאן שר ההיסטוריה תפקיד נכבד ביותר. בעוד ש"רבני המחאה" הודיעו, בין היתר, "שאינן להם שום שייכות לייסודה של מדינה לאומית", הביא שר ההיסטוריה את בניהם וצאצאיהם. הפעם "אעדכן" את הרשימה: לפני כשנה נפטר בויקנה מופלגת (בן 95) הרב ד"ר משה אוירבאך, בנו של אחד החתומים ממחנה האורתודוקסיה (רבה של הלברשטדט). וגדולה מזה, בן זה מרד בכיוון האנטי-ציוני של מחנה האורתודוקסיה ועלה לארץ בימי העלייה השנייה והקים בפתח-תקווה את רשת החינוך של החרדים "נצח ישראל". אף שאר הצאצאים של בית אוירבאך מהלברשטדט עלו לארץ. כך היכרתי את בעל גינתו של "רב-מחאה", שנפל במלחמת יום הכיפורים. אף מחאה זו נגד ההיסטוריה לא הוכיחה את עצמה.

ה. הסמל האכזרי

יכלה מינכן להיכנס להיסטוריה היהודית כמקום, שבו אירע אחד המאורעות הגדולים בהיסטוריה היהודית. אולם שר ההיסטוריה השאיר את מינכן לצפּע הנאצי, שכן בעיר זו בחר היטלר לקן-צפּעונים ראשי לתנועתו. כאן, בבירת באוואריה, החלה ראשית צמיחת תנועת הנאצים. הפעם יש להודות לשר ההיסטוריה שמנע מאתנו "זימון" אכזרי כזה, כהקונגרס הראשון ולהבדיל באלף הבדלות בית-הבירה במינכן.

מצאתי עתה. למותר להוסיף מלה יחידה על פעלו של סוקולוב בתנועה הציונית והסתדרותה במשך עשרות בשנים ובעיקר בישבו על כסאו של הרצל, כראש ההסתדרות הציונית. הוא העניק כנודע, בעקיפין, את השם לעיר העברית הראשונה, בהוציאו ממכמני המקרא את הצירוף הנשכח "תל-אביב", כשם תרגומו העברי ל"אלטנוילאנד" של הרצל. בידינו מכתבו להרצל, שבו הסביר לו פירוש השם "תל-אביב" וכיצד מתאים הצירוף לשם המקורי של האוטופיה. ולא היו רבים נאמנים להרצל ודגלו כנחום סוקולוב, שאך זה מקרוב ראה בדגל זה "רעיון-רוח".

ד. החזית המאוחדת נגד הרצל

"הקונגרס שנועד להתכנס באמצע אוגוסט במינכן, יהווה, כפי שיש לשער, תאריך בתולדות היהודים". בפסוק זה פתח הרצל את מאמרו "הקונגרס", הוא המאמר האחד והיחיד, שנדפס בעתונו "וועלט" (בגליון הראשון) בחתימתו המפורשת, שכן כל שאר המאמרים והרשימות נדפסו בכינויים שונים, למען הסר לזות שפתיים ממערכת העתון "נייה פרייה פרסה", שבו היה הרצל חבר מערכת.

הקונגרס לא נתקיים, כידוע, במינכן אלא בבאזל. הטעם לכך: התנגדותם החריפה של ראשי איגוד הרבנים בגרמניה, שפירסמו, בפרוס כינוס הקונגרס, מחאה חריפה ביותר נגד הקונגרס והציונות המדינית. הרצל טבע אז את הצירוף המפורסם: "רבני מחאה", בו הוקיע רבנים אלה, שבגללם נאלץ לדחות את מקום כינוס הקונגרס. חקר הרצל, שנסתעף ביותר בדור האחרון, לא טרח כלל בבדיקתה של תעודה זו, אם בתכנה ואם, וזה העיקר, בחתומים עליה. ובכן, החתומים היו מראשי איגוד הרבנים בגרמניה ומיוצגים בין חותמים אלה אנשי האורתודוקסיה הקיצונית וכן של הריפורמה הקיצונית. היתה זו קואליציה משונה ביותר של אנשי קצוות, שבמשך שנים רבות לחמו איש ברעהו. מבין חמשת